

I бөлім. XX ғасырдың басындағы Қазақстан

XX ғасырдың басындағы Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық жағдайы

§ 1-2. XX ғасырдың басындағы Қазақстандағы қоғамдық-саяси үдерістер

Бұгін сабакта:

- XX ғасырдың басындағы Қазақстандағы қоғамдық-саяси қозғалыстар мен партиялардың қалыптасуымен;
- жаңа идеялардың таралуы және саяси оқиғалардың өлкедегі өзгерістерге ықпалымен танысамыз.

Зерттеу сұрағы: Қазақстандағы жәдидшілдік пен либералды-демократиялық қозғалыстың мәні неде және олардың ұқсастықтары мен айырмашылықтары қандай?

Қазақстандағы панисламизм және пантүркизм. Қазақстанның көпұлтты мемлекет ретінде тарихи дамуының негізгі ерекшелігі жергілікті халықтың түркітілдес халықтардан құралуында еді. XX ғасырдың басында *панисламизм* және *пантүркизм* ұлт-азаттық қозғалыстардың идеясына айналып, тегі мен тағдыры бір түркі халықтарын жақындана түсті. *Пантүркизм* идеясының мәні – түркі халықтарын біріктіру, ал *панисламизм* идеясының мәні мұсылмандарды біріктіру болды.

Түркі-мұсылман әлемінің өкілдері қазір де Қазақстан халқының басым бөлігін құрайды. Қазіргі кезеңдегі түркі және мұсылман халықтары өздерінің ұлттық идеологиясының негізінде этномәдени және діни ұқсастықтарын сақтауға тырысып, түркі халықтарының даму жолдарын біріктіру амалдарын қарастырады.

Тірек сөздер:

- саяси қозғалыс
- ұлт зияялары
- идея
- панисламизм
- пантүркизм
- саяси партия
- ереуіл
- шеру
- митинг
- қоныс аудару қоры

Саяси картадан қазіргі кезде түркітілдес халықтар тұратын мемлекеттерді көрсетіңдер.

Пантүркізм мен панисламизмнен шыққан «жәдидшілдік» еki идеяның – ағартушылық пен діннің бірігуін білдіреді.

Жәдидшілдік – білім мен исламды жаңарту арқылы қоғамды жаңғыруға ұмтылған қозғалыс. Негізін қалаған **Исмаил Гаспринский** (1851–1914 жж.) 1883 жылы Ресейдегі мұсылмандарды «*тіл, идея, әрекет*» негізінде бірігуге шақырды.

XIX ғасырда ресейлік мұсылмандар, әсіресе ханафи мазхабын¹ устанатын қырым татарлары, башқұрттар, қазақтар және т.б. арасында «жәдидшілдік» деген атаумен қоғамдық-сақси және зияткерлік қозғалыс өріс алды.

Реформашыл мұсылмандар тобы прогресс үшін қызмет етуді мақсат тұтты. Жәдидшілдер молдалар мен дінге сенетін барлық адамға қазіргі өркениеттің артықшылықтарын тәрбие мен ағартушылық арқылы көрсетуге талпынды.

Кең мағынада жәдидшілдік ағартушылықты, түркі тілдері мен әдебиетті дамытуды, зайырлы пәндерді меңгеруді, ғылымның жетістіктерін қолдануды, әйелдер тәндігін қолдауды білдіреді.

Жәдидшілдік қозғалыс мектептер мен медреселерде «усул-и жәдид» аталатын оқытудың дыбыстық жаңа әдісін қолданудан басталды. Жәдидшілдер діни фанатизмді сынады, ескі діни мектептерден үлттық зайырлы мектептерге көшуді талап етті, ғылым мен мәдениеттің дамуын қолдады, газет-журналдарды ана тілінде

II Букілресейлік мұсылмандар съезіне қатысушы депутаттар

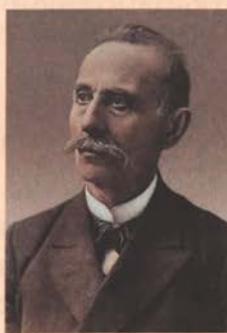
¹ Ханафи мазхабы – сунниттік исламдағы кең тараған бағыт.

Жалпы алғанда, бірінші буржуазиялық-демократиялық революция мен дүниежүзілік соғыс жағдайында өрістей түскен Қазақстандағы аграрлық қозғалыс өлі де өлсіз болып, жергілікті шаруа қозғалыстарының шеңберінен шыға алмады.

Аймақтағы жұмысшы және аграрлық қозғалыстардың ерекшеліктерін атап көрсетіндер.

Осылайша XX ғасырдың басында қазақ қоғамында түрлі саяси ағымдар мен көзқарастар өрістеді. Түркішілдік, исламшылдық, ұлттық-демократиялық, социал-демократиялық қозғалыстар қалыптасып, дамыды. Бұл саяси ағымдарды ұлттық зиялды қауым өкілдері құрады. Ұлт зиялышарының қоғамдық-саяси қызметі саяси баспасөзді дамыту, петициялық қозғалыстарды жетілдіру, бүкіл-қазақ съездерін шақыру, мұсылман съездеріне қатысу, думалық қызметтерге араласу, ең бастысы, барлық деңгейде қазақ халқының мұддесі мен құқығын қорғау болды.

И.Гаспринский

И.Гаспринский – Ресей империясының зиялды азаматы, саясаткер, ағартушы, қаламгер, атақты түркішілдік «Тәржіман» газетінің редакторы. Ресейдегі бүкіл мұсылмандардың және дүниежүзілік түркітілдес халықтардың арасында құрметті тұлға ретінде тарихта қалды. Түркітілдес халықтардың бірлігі мен дамуына, демократиялық өзгерістеріне, халықтың сауатын ашуға зор үлес қосқан. Халықтың қамын ойлаған азамат жәдидшілдік қозғалысының көрнекті қайраткері ретінде танымал болған.

Сұрақтарға жауап беріндер

1. XX ғасырдың басында Қазақстанда қандай қозғалыстар қалыптаса бастады?
2. XX ғасыр басында қазақ қоғамында қай саяси бағыт ең ықпалды болғанын талдандар.
3. Қазақстандағы жұмысшы және аграрлық қозғалыстардың негізгі себептерін түсіндіріндер. Оларды қорытындылап, сипаттама беріндер.
4. Жұмысшы және аграрлық қозғалыстар қай кезеңде жанданды? Оның себебі нede?
5. Қазақстандағы жұмысшы қозғалыстары қандай сипатта болды? Олар қандай оқиғаларда көрініс тапты?
6. XX ғасырдың басында жұмысшылар мен шаруалар қандай күрес түрлерін қолданды?

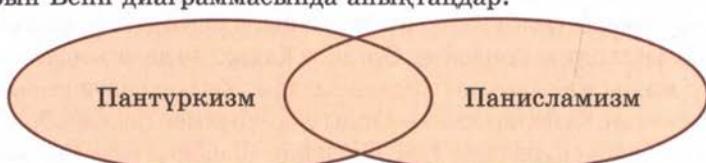
Тапсырмалар

1. Кестені дәптерлеріңе толтырындар.

Қоғамдық-саяси қозғалыстар атапу	Идеясы/идеологиясы
1. Жәдидшілдік	
2. Пантүркизм	
3. Либералды-демократиялық бағыт	
4. Панисламизм	
5. Социал-демократиялық ағым	

2. Панисламизм мен пантүркизм идеяларының ұқсастықтары мен айырмашылықтарын Венн диаграммасында анықтандар.

 Консолидация – бірігу, қосылу.

Петиция – мемлекеттік билік органдарына немесе жергілікті өзін-өзі басқару органдарына жазбаша түрде берілетін жеке немесе ұжымдық талап-тілектер.

Партия – мемлекетті басқаруга қатысады немесе өз алдына билікке ие болу міндеттін қойған саяси үйим.

Партия бағдарламасы – саяси партияның мақсаты мен міндеттері белгіленген құжат.

Социал-демократиялық қозғалыс – буржуазиялық реформалар өдісімен өлеуметтік өділ қоғамға көшү қозғалысы.

Фракция – үйим ішіндегі ұқсас саяси кезқарастарымен біріккен саяси қайраткерлер тобы.

§3. XX ғасырдың басындағы Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық жағдайы

Бүгін сабакта:

- ауылшаруашылығы мен өнеркәсіптің дамуын, шетел капиталының келуін, оның өнеркәсіптің дамуына, халықтың әлеуметтік өміріне тигізген ықпалын білеміз.

Зерттеу сұрағы: XX ғасырдың басындағы Қазақстанның сауда жәрмеңкелерінің рөлі мен маңызы қандай?

Ауылшаруашылық және өнеркәсіп. 1917 жылға қарай малшаруашылығымен айналысатын халықтың үштен екі бөлігі көшпелі және жартылай көшпелі өмір салтын сақтап қалды. Өткен дөүірдегідей қазақтардың жайлауы, күздеуі, қыстауы мен көктеуі болды. Дәстүрлі көшпелі өмір салтына негізделген малшаруашылығы барлық аймақтарда (орталық, оңтүстік және

Тірек сөздер:

- малшаруашылығы
- шетел капиталы
- акционерлік қоғам
- өнеркәсіп
- жәрмеңке
- теміржол
- сауда